Turkish Studies *Language and Literature*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 2109-2121

DOI: 10.29228/TurkishStudies.29271

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 02.08.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 30.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (25.12.2019)-Referee 2 (26.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNDE ÖRTMECE SÖZLER VE KULLANIM ALANLARI*

*Özge SÖNMEZLER DURAN**

ÖZ

Örtmeceler bir dilin söz varlığını zenginleştiren, milletin kültürünü, yaşayışını, inançlarını yansıtan, korku, saygı, utanç, tikslenme gibi psikolojik etmenlerden kaynaklı kullanımları gösteren ifadelerdir. En genel tanımıyla ‘yasaklama’ olarak nitelendirilen tabulardan doğan örtmeceler, söylenmek istenmeyen, söylemekten çekinilen veya korkulan ya da söylenmesi hoş karşılanmayan şeylerin daha kibar, iyileştirilmiş, üstü kapalı bir şekilde dile getirilme biçimleridir. Her dilde ve toplumda var olmaya devam eden bu kelimeler Kazan-Tatar Türkçesinde de varlığını sürdürerek toplumun kültürünü ve çeşitli meselelere bakış açısını yansıtmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde bu kelimelerin bir kısmının geleneklere ve inançlara, hastalıktan, ölümden, tehlikeli olduğu düşünülen hayvanlardan, doğaüstü güçlerden korkma, saygı vb. hislere dayandığı, önemli bir kısmının ise utanç duygusu, terbiyeli olma ve nezaket kaygısı ile ortaya çıktığı görülür. Bu çalışmada Kazan-Tatar Türkçesi söz varlığında bulunan örtmeceler kullanım alanlarına göre gruplandırılarak değerlendirilecektir. Çalışmaya konu olan örtmeceler 1977, 1979 ve 1981 yıllarında üç cilt halinde yayımlanmış *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê*, 2005 yılında yayımlanmış olan *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê* ve 2015, 2016, 2017 yıllarında üç cilt halinde yayımlanan, henüz tamamlanmamış olan *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê* adlı eserlerde ‘örtmece (ëvfëmizm) söz’ olarak kaydedilmiş kelime ve ifadelerdir. Kazan-Tatar Türkçesinde örtmecelerin hangi amaçlarla ve hangi alanlarda kullanıldığı, değişen yaşam biçimi ve inançlar ile birlikte örtmece sözlerin kullanım alanlarının ne yönde değiştiği izlenmeye

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında hazırlanmakta olan “Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihî Kıpçak Yadıgarları Bağlamında Aidiyeti -Anlam Bilimsel Bir Karşılaştırma-” adlı doktora tezinin bir bölümünden faydalanılarak üretilmiştir.

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, E-posta: o.s.duran@aku.edu.tr

çalışılacaktır. Bununla birlikte bu ifadeleri ortaya çıkaran, unutulmaya yüz tutmuş geleneklere, kültürel unsurlara da mümkün olduğu kadarıyla değinilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazan-Tatar Türkçesi, Tabu, Örtmece.

EUPHEMISMS AND THEIR AREAS OF USAGE IN THE KAZAN-TATAR LANGUAGE

ABSTRACT

Euphemisms are expressions that enrich the vocabulary of a language, reflect the culture, lifestyle and beliefs of a nation, and define the ways psychological reactions, such as fear, respect, shame and disgust are expressed. In the general sense, taboo that is a 'prohibition' is at the root of a euphemism, which is a more polite, sugarcoated and implicit way of expressing what people would not want to or shy away or fear to say directly. Such expressions can be found in every language, among which the Kazan-Tatar language is a vivid example with its euphemisms reflecting the society's culture and perspective on various issues. In Kazan-Tatar, it is observed that some of these words are related to traditions and beliefs, disease, death, animals thought to be dangerous, and awe for the supernatural, while others are a reflection of bashfulness, a concern for courtesy or good manners. In this study, the euphemisms found in Kazan-Tatar language will be classified and analyzed according to their fields of usages. The words and phrases subjected to the study are the euphemisms enlisted in the *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Sözlêğê* published as three volumes in the years of 1977, 1979 and 1981; *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Sözlêğê* published in 2005 and *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Sözlêğê* published as three volumes in the years of 2015, 2016 and 2017. The study attempts to analyze and document euphemisms used in the Kazan-Tatar, the purposes they serve and the areas they are used and the course of change they follow as lifestyles and beliefs change. Furthermore, it will attempt to address, as far as possible, the traditions and cultural elements that gave rise to these euphemisms.

STRUCTURED ABSTRACT

An euphemism results from a taboo, that is a 'prohibition' in the general sense as a more polite, sugarcoated and implicit way of expressing something the direct and open expression of which is not desired or would be frowned upon. Taboos as a reflection of beliefs, traditions, fears, the idea of death, respect, shame, disgust and similar emotions and euphemisms as their reflection can be found in all languages, including the Kazan-Tatar language. In the Kazan-Tatar language, the prevailing idea is that euphemisms are psychological elements arising from prohibitions, that is, the taboos.

In our study, we evaluated a certain number of words and phrases identified in some explanatory dictionaries of the Kazan-Tatar language. These words and phrases show that the general focus of

euphemisms are the following areas: the call of nature, parts of the human body that people would shy out to refer to directly, feelings of bashfulness and shame, physical and mental deficiencies, marriage, sexuality, pregnancy, death, illness, animals or pests thought to cause harm or reproduce, fear of supernatural powers, respect and awe for things considered sacred and so on.

As eras close and new ones open, as lifestyles and beliefs change, some objects of awe are not taken that seriously any longer and the power of some fears weaken. This change in time can be traced in the changes in euphemism usage. As stated in the study *Tatar Têlênêġ Leksikologiyesi*, it is observed that words used for manners and courtesy gained more weight in time as opposed to the receding euphemism usage based on beliefs and fears. It is rude to call someone “cüler” (fool), so to improve the situation a watered down expression, a polite euphemism is used: “akılğa bërâz say” (a bit challenged on the smarts). The verbs “it-” used to refer to a bathroom visit, “ciġëley-” to express losing one’s mind, or “eytên-” expressing foul language, the phrasal noun “yomşak cir (urın)” used for the sitting organ and many statements mentioned herein reflect an effort to be decent and polite. Besides those used for decency and courtesy, certainly euphemisms related to beliefs, fears, and awe were identified, as well. For example, animals feared to cause harm or reproduce rapidly to infest are referred to with other names: traditional examples for the animals that are not to be named include “kamçt” (whip) for “yılan” (snake), “kibek” (dandruff) for “kandala” (bedbug), or “iden astı koşı/halkı” (underground folk) for “fare” (mice).

Among the euphemisms identified in the Kazan-Tatar language, idioms have an important place. These are statements containing a wealth of information on the cultural elements deeply rooted in traditions and beliefs. For example, the cultural background of the phrase “iskê çabata” (old shoe) is the near-forgotten tradition of throwing shoes. The tradition of filling a “çarık” (a kind of shoe) with ashes and throwing it at an unwanted person continued in the form of a ritual to keep malaria and supernatural forces away and it lives on in the euphemistic expression “iskê çabata.” Likewise, the euphemism “korbotak” (dry knot [of a tree]) used for a boil (furuncle) gave rise to the folk expression and belief that “Çuvan diseġ çıgam diy, korbotak diseġ kory.” (Call it a boil, it grows, call it a dry knot and it falls). This phrase reflects the fear of disease spreading and the idea of a cure based on believing. It is possible to trace such folk traditions in many expressions like this one. The survival of euphemistic expressions is crucial for successfully tracing these traditions.

In this study, the words of euphemism found in Kazan-Tatar language will be classified and analyzed according to their fields of usages. The words subjected to the study are the euphemisms enlisted in the *Tatar Têlênêġ Añlatmalı Sözlêġe* published as three volumes in the years of 1977, 1979 and 1981; *Tatar Têlênêġ Añlatmalı Sözlêġe* published in 2005 and *Tatar Têlênêġ Añlatmalı Sözlêġe* published as three volumes in the years of 2015, 2016 and 2017. 57 words and expressions were examined in the study. 12 of these words and expressions stem from fear and beliefs, 30 of them are due to decency, kindness and respect, 12 of them are used for situations where it is

undesirable to be told clearly and it is not necessary for everyone to know, 3 of them describe the attributes of living and inanimate beings.

Most of the words are related to the call of nature, body parts whose names should not be uttered, expressions related to marriage, sexuality, disgusted things, physical and mental defects that cannot be referred to openly and directly, as well as euphemisms used out of a concern for courtesy and good manners. The other part of the words are a result of fears and beliefs about death, feared animals, awe for sacred things, supernatural powers, diseases, things that should be concealed and the like. In the study titled *Tatar Têlênêñ Leksikologiyesi*, it is reported that the euphemisms used out of a concern for manners are increasingly predominant in the Kazan-Tatar language as compared to those resulting from beliefs and fears. Considering the changes in language, which in turn mirror the changes in lifestyles, culture, beliefs, and perspectives, it is only natural that euphemisms in this group are increasingly predominant. Taboos arising from beliefs and fears and the euphemisms developed to address the need to express these taboos without open or direct reference recede in time and are eventually forgotten as an inevitable result of changing lifestyles.

There is no doubt there is a plethora of other euphemistic words and phrases in the Kazan-Tatar language besides those identified in this study. Exploring, identifying, and classifying them is important to preserve the traditions of the language and the culture for the future. Furthermore, determining and recording the words and phrases that are not found in the existing dictionaries from oral or other written sources will be a most significant contributions to the vocabulary of the Kazan-Tatar language.

Keywords: Kazan-Tatar Language, Taboo, Euphemism.

Giriş

Her toplumda yaşam biçiminden, inançlardan, geleneklerden, saygı, korku, tikslenme, utanç vb. hislerden kaynaklanan tabuları ve tabulara bağlı olarak dilde ortaya çıkan örtmeceleri görmek mümkündür. Tabu ve örtmece birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak düşünülmelidir. Örtmeceler tabu olan şeylerin dile getiriliş biçimleridir. Bu nedenle *örtmece* kavramından önce onu ortaya çıkaran *tabunun* ne olduğunu kısaca açıklamak ve bu kavramlar ile ilgili bazı tanımlara yer vermek konunun aydınlatılması açısından önem arz etmektedir.

Demirci'ye göre (2008: 22-23) *tabu* kelimesi (tabu<ta: işaretlemek, pu: olağanüstü) uzak Asya'da konuşulan Polonez dillerinden İngilizceye oradan da bizim dilimize geçmiştir ve bir Polonez dili olan Togo dilinde tabu kavramı en geniş anlamıyla bir *yasaklamadır*. C. Çelik (2011: 4), bir Polinezya terimi olan tabu kelimesinin o dilde 'çekinilmesi, uzak durulması gereken kutsal veya tehlikeli şey' anlamında kullanıldığını ifade eder. Aslı tapu ya da tafoo olan kelimenin Avrupa'da ilk olarak 1977 yılında Kaptan James Cook tarafından dile getirildiğini belirtir.

Tabu, bütün toplumlarda var olduğu düşünülen en başta inançlar olmak üzere, korku, utanç, saygı vb. duygulardan kaynaklanan bir yasaklamadır. Güngör'e göre tabu yasakları, dini ve ahlaki yasaklardan farklı bir çizgi gösteren, kendiliğinden ortaya çıkan yasaklardır. Bunların yasak olmaları kendilerini gerektirdiği gibi doğrulukları için akla uygun bir neden gösterilemez (2006: 73). "Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkelerin dillerinde, dilsel tabular bütün kutsal ve tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklar. Bunlar kullanmakta olduğumuz dillerde pek çok

iz bırakmıştır.” (Guiraud, 1999: 73). Korkulan, utanılan, kutsal kabul edilen şeylerin adını söylememe ve o şeyin adının yerine başka bir kelime kullanma toplumlarında oldukça yaygındır.

Tabuların ilk olarak inanç sistemi ve korku ile ortaya çıktığı gerçeği kabul edilir. Günay Karaağaç (2013: 148) *tabu söz* ifadesini “korku telkin eden veya kutsal sayıldığı için kullanımından kaçınılan söz” olarak tanımlamakta, insanların eski dönemlerde batıl inançlarından dolayı bazı şeyleri söylemekten kaçındığını ve o şeylere başka isimler verdiğini ifade etmektedir. Freud (2015: 36), tabunun ‘kutsal, kutsallaştırılmış’ ve ‘korkunç, tehlikeli, yasak, kirli’ şeklinde karşıt anlamlarının bulunduğunu belirtir. Polinezya dilinde tabunun karşıtı olan ‘noa’ kelimesinin ‘alelade, herkesçe erişilebilir’ anlamında olduğunu, bu nedenle tabu kelimesine sakınca kavramının da bağlı bulunduğunu, tabunun kendisini yasaklamalar ve kısıtlamalar şeklinde gösterdiğini ifade eder. Bloomfield, sıradan bir şekilde adlandırılmayan varlık veya kişi isimlerini, din ile ilgili terimleri (*God, devil, heaven, hell, Christ, Jesus, damn*) tabu konusu içinde değerlendirmektedir. Bu kelimelerin sadece ciddi ve yerinde konuşmalarda kullanılmasında sakınca olmadığını belirtmekte, bununla birlikte yasak şeylerin, müstehcen konuların, uğursuzluk getireceğine inanılan şeylerin, örneğin ölüm, hastalık vb. ile ilgili kelimelerin, av hayvanlarından bahsetmenin de tabu konusu içinde yer aldığını ifade etmektedir (1933: 155-156). “Kendisinden korkulan, çekinilen veya büyük saygı duyulan şeylerin isimlerini ilkel kavimler asla ağızlarına almamaktadır. İsimleri yasak olan varlıklar ya bizzat kötülük yapabilecek şeylerdir (Tanrılar, şeytan, cinler, kötü ruhlar, hortlaklar, vahşi yırtıcı hayvanlar vb.) veya bunlardan korumak istediğimiz kimselerdir (çocuklarımız, kendimiz, akrabalarımız vb.). Genel kural olarak kendileri tabu olan şeylerin, adları, isimleri de tabudur, yani telaffuz edilmemeleri, söylenmemeleri gerekir. Bunların başında da şüphesiz ‘totem’ denilen hayvan vb. şeylerin isimleri gelir” (Akpınar, 1985: 14).

Tabu adı verilen söz konusu bu yasaklamalar dildeki *örtmece*¹ kelimeleri doğurmaktadır. Örtmeceler, tabu olan şeylerin söylenemediği durumlarda o şeyi ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. “İnsanlık tarihinin toplumsal bilinç gelişiminin az olduğu dönemlerinde sözün tılsımlı gücüne inanıştan dolayı ortaya çıkan tabu, söylenmesi uygun olmayan sözleri değiştirmek için daha uygun sözler bulmayı gerektirmiştir. Bu şekilde tabulaşan sözlerin yerine örtmeceler ortaya çıkmıştır.” (Safiullina, 1999: 46). Aksan (2009: 98), örtmece kavramını ‘güzel adlandırma’ şeklinde ifade ederek “kimi varlıklardan, nesnelerden söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı” olarak tanımlamaktadır. Hülya Arslan Erol (2002: 37), örtmecenin şekli değişmiş tabu ya da söylenmesi yasak olan anlamın bir görüntüsü olduğunu belirtir. Kaken Ahanov’a göre (2013: 136) örtmece, bir nesnenin adının doğrudan söylenmesinin kaba ve ayıp sayılabileceği durumlarda onu nazik sözlerle ifade etmektir. M. Osman Toklu (2007: 103) bu kavramı “doğrudan doğruya söylenmesi çeşitli nedenlerle uygun görülmeyen bir olguyu başka sözcük ya da söz öbeğiyle anlatmaya örtmece denir.” şeklinde tanımlar. Demirci’ye göre (2008: 22) “örtmece, anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tazidir.” Guiraud, utanma duygusu yaratan ve kötü çağrışımı olan imgelerden kaçınıldığını, örtmece adı verilen bu kelimelerin bir çağrışımı ortadan kaldırmak amacıyla kullanıldığını belirtir. “*Şeytanın adı şeytanın kendisi sayılır.*” örneğinden hareketle tabularda adın nesne ile özdeş görüldüğünü ifade eder (1999: 72-73). Bu durumda tabu, bir nesnenin ya da varlığın kendisi iken örtmece onun

¹ Üstüner (2009: 168), Türkçede örtmece kavramına retorikle ve özellikle de edebi sanatlarla ilgili eserlerde daha çok “edeb-i kelâm” terimiyle yer verildiğini belirtir. Doğan Aksan örtmece kavramını “güzel adlandırma” olarak anmaktadır. Güzel adlandırma ifadesinin “iyi adlandırma” ve “örtmece” terimleri ile de karşılandığını belirtmektedir. Batı dillerinde “euphémisme, euphemism, euphemismus” kelimeleri ile karşılanan kavram Yunanca ευ-φημισμός kelimesinden gelmektedir ve ‘iyi, uğurlu söz söyleme’ anlamındadır (bkz. Aksan, 2009: 98). Bazı araştırmacılar iyi adlandırmanın yanında kötü adlandırmayı da örtmece olarak kabul etmektedir. Demirci (2008: 29), kötü adlandırmayı (disfemizm) iyi adlandırmanın zıttı olarak nitelendirir ve kötü adlandırmanın da örtmece olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Güngör (2006: 88), iyi adlandırmanın tersine kötü adlandırmanın da varlığından söz eder.

çağrışımını ortadan kaldırmak amacıyla yapılan adlandırmadır. Bir varlıktan korkma, çekinme vb. durumunda varlığın isminin söylenmesi yasaklanır ve bu aşamada örtmeceler yoluyla bu varlığa yeni adlar verilir. Bu yeni isimlerle kelimenin kötü çağrışımı hafifler ya da kaybolur.

Aksan (2009: 99), terbiyelilik çabasının da bu kullanımlara yol açtığını belirtmekte ve bu kullanımların sözcüğün söylenmesiyle birlikte dinleyicide uyanacak olan kötü izlenimlerin ve hislerin giderilmesi amacına dayandığını ifade etmektedir. Ona göre çeşitli kavramların yaratacağı etkiyi hafifletmek için kullanılan ifadeler de bu amaca dayanır. Mesela, *ölmek* yerine ‘*vefat etmek*, *hayata gözlerini yummak*, *son uykusuna yatmak*, *sizlere ömür*’ gibi ifadeler, şişmanlamayı dile getirmek için ‘*toplamışsınız*’ gibi sözler bu amaçla kullanılmaktadır. Çelik (2011: 9-14), örtmecelerin olumsuz anlamlı bir kelimeyi karşılayarak kelimenin anlamını iyileştirme, olumsuz anlama sahip bir kelimenin bu anlamını hafifletme, yerine geçtiği kelimenin formal karakterinde iyileşme sağlayarak bir anlamda durum iyileştirmesi yoluyla imaj algısını değiştirme gibi özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tabu ve örtmece kavramları ile ilgili genel açıklamalardan sonra bu kavramların Kazan-Tatar Türkçesindeki tanımlarına ve kullanım alanlarına değinmek yerinde olacaktır. *Lingvistik Terminarnıñ Rusça-Tatarça Añlatmalı Süzlëğë* adlı çalışmada *tabu* (табу) “Çeşitli inanışlar, hurafeler sebebiyle dile getirilmeyen ya da gizli bir şekilde söylenen, yasaklanan sözler.” (2016: 181) olarak tanımlanmış, *örtmece* kavramı ise *ëvfëmizm* (эвфемизм) terimi ile karşılanarak “Kaba, yakışsız sayılan ya da yasaklanan sözleri başka bir söz ile daha edepli bir şekilde ifade etme.” şeklinde açıklanmıştır (2016: 208). *Tatar Tëlëñëñ Añlatmalı Süzlëğë*’nde *tabu* kelimesinin “Çoğunlukla eski topluluklarda bir işi, hareketi, konuşmayı kesin bir şekilde yasaklama geleneği.” (2005: 505) olarak tanımlandığı, *örtmece* kelimesinin ise “Bir şeyi doğrudan söylemenin kötü, kaba sayılması ihtimalinin olduğu durumlarda bunu başka sözler ile ifade etme; mesela, *korsakka uzgan* ‘hamile kalmak, gebe olmak’ demek yerine *yöklë* demek.” şeklinde açıklandığı görülmektedir (2005: 701).

Tatar Leksikologiyesi adlı çalışmada tabu ve örtmeceler, çeşitli anlam olaylarını ortaya çıkaran psikolojik unsurlar olarak değerlendirilir: “Kelimelerin anlamlarının değişmesinde psikolojik etmenlerin de etkisi büyüktür. Burada çeşitli yasakları, tabuları, örtmeceleri örnek göstermekteyiz. Bu yasaklar korkulardan, dini ve ahlaki meselelerden ortaya çıkabilir. Buna bağlı olarak dile getirilişleri ve anlamsal içerikleri bakımından kaba, kötü çağrışimli sözler daha yalın anlamlı başka ifadeler ile değiştirilir. Mesela, *kandala* insan kanı emerek yaşayan bir böcektir. Tatar halkı *kandala* sözünü kullanmaktan kaçınır, bunun sebebi *kandalanın* çoğalma ihtimalidir. Bundan dolayı bu böceğin çoğu zaman daha yalın olarak anlamı ‘başaklı ekini döverken ortaya çıkan kalıntılar’ olan *kibek* (kepek) kelimesi ile adlandırıldığı görülür: *Bolay da cilpuç-cilpuç kibek cilgerëp bër uç börtëk cıyabız* (Böyle oluk oluk kepek savurup bir avuç hububat tanesi toplarız); *Yosıf muyınnan kibek tottı* (Yusuf’un boynundan kepek tuttu).” (Zekiyev vd., 2015: 104). Bu açıklamalarda kaydedilen ilk örnekte *kibek* kelimesinin “kepek, ekin kalıntısı” anlamında kullanıldığı, “Yosıf muyınnan kibek tottı” ifadesinde ise kelimenin *kandala* yani tahtakurusu yerine kullanıldığı görülür.

Kazan-Tatar Türkçesinde ölüm, hastalık, gebelik, evlilik, söylenmesi ayıp karşılanan şeyler, korkulan şeyler, rahatsızlık vereceği, üreyip çoğalmasının tehlikeli olduğu düşünülen hayvanlar, fiziksel kusurlar vb. ile ilgili örtmece kelimeler sıklıkla bulunmaktadır. Bu kelimelerin dilde yaşaması durumu da çoğu zaman durağan bir süreç olarak kalmamaktadır. İnanışların, yaşam biçiminin değişmesi ile birlikte örtmece kelimenin etkisi, anlam gücü zamanla azalmaktadır veya örtmece kelimelerin kavram alanları değişmektedir. *Tatar Tëlëñëñ Leksikologiyesi* adlı çalışmada bu husus ile ilgili olarak Kazan-Tatar Türkçesi söz varlığında toplumsal gelişmeye bağlı örtmece türlerinin yavaş yavaş kaybolduğu, edepli olma amacı ile kullanılan örtmecelerin ise artmakta olduğu ifade edilir: “*Sëz yuvan* ‘siz şişmansınız’ demek edepsizliktir. Bunun için bu kelimenin

anlamını biraz yumuşatıp *sěz bėraz tügereklengensěz, tulıbrak kitkensěz* ‘siz biraz toplamışsınız, daha dolgun olmuşsunuz’ demek daha uygundur. *Cüler* ‘ahmak’ yerine *akılga bėraz say, akılga taman* ‘aklı biraz az’, *tulı tügěl* ‘tam değil’ gibi örtmeceler ortaya çıkmıştır. Hamile kadın hakkında *korsaklı* ‘göbekli’ demek edepsizlik olarak görüldüğünden *avırılı, kömenlě, avırı bar* (avır, kömen: Anne karnındaki bebek) derler. *Sěz kartaygansız* ‘siz kocamışsınız’ yerine *sěz olıgayıp kitkensěz* ‘siz yetişkin olmuşsunuz, olgunlaşmışsınız’ demek daha doğru olur.” (Safiullina, 1999: 46).

Kazan-Tatar Türkçesinde edep ve kibarlık amacıyla ortaya çıkan bu kullanımların yanında yapılan işi gizlemek, herkesin bilmemesi gereken durumları üstü kapalı olarak ifade etmek için *sündě* ‘(uyuyan çocuk için) sustu’, ağlamak üzere olan çocuk için *küzene kül tulgan* ‘gözüne göl yani su dolmuş’ gibi ifadeler de bulunmaktadır (Safiullina, 1999: 47).

Her milletin yaşayışında ve dilinde olduğu gibi Kazan-Tatar Türkçesinde de çeşitli hastalıkları dile getirmekten kaçınma sebebiyle tıp alanında kullanılan örtmeceler ortaya çıkmıştır: tüberküloz için *çahotka* ‘ince hastalık’, kanser anlamındaki *rak* yerine *yaman şěş* vb. (Safiullina, 1999: 47).

Kazan-Tatar Türkçesinde tabu ve örtmecelerle ilgili genel bazı bilgilere yer verdikten sonra çalışmanın bundan sonraki kısmında Kazan-Tatar Türkçesinde tespit edilen örtmece kelimeler ve ifadeler kullanım alanlarına göre tasnif edilerek değerlendirilecektir. Bu kelime ve ifadelerin tasnifinden önce Kazan-Tatar Türkçesinde bu konuda yapılan birkaç çalışmada yer alan tasniflere de değinmek gerekecektir. *Tatar Tělěnde Ėvfēmizmnarnıñ Kullanılışı* adlı çalışmada Bulatova, örtmecelerin “toplumda ya da insanlar arasındaki ilişkilerde anlaşmazlıkların, hoş olmayan durumların ortaya çıkmasını engelleme, bir işi gizleme veya bir şey hakkında konuşmama ve başkaları için gizli olan ancak hitap edilen kişi için anlaşılır, önemli olan bir bilgi verme” gibi amaçlarla kullanıldığını belirtmekte, bu amaçlardan hareketle örtmece kelimelerin kullanım alanlarını şu şekilde göstermektedir: “1. Örtmeceler, korku veren şeylerin isimlerini değiştirmek için kullanılır. 2. Hoş olmayan, uygunsuz şeylerin isimlerini değiştirmek için kullanılır. 3. Örtmeceler bir toplum tarafından iyi karşılanmayan şeyleri başka türlü ifade etmek için kullanılır. 4. Doğal kusurları saklama vb. gibi edeplilik, ahlak ile ilgili konularda kullanılır. 5. Bazı gerçekleri daha olumlu göstermeye çalışmak için kullanılır. 6. Eskiye ya da toplum tarafından önemsiz görülen meslek isimlerini değiştirmek için kullanılır.” (2014: 30-31). Kazıyhanova, örtmece kelimelerin semantik yönlerini incelediği çalışmasında bu kelimeleri öncelikle canlı ve cansız varlıklar için kullanım alanlarına göre tasnif etmiştir. Çalışmanın büyük bir bölümünü insanlarla ilgili olarak kullanılan örtmecelere ayırmış ve bu bölümü şu şekilde incelemiştir: “1. Kişinin fizyolojisine dayalı örtmeceler: *Sěz yuvan* demek yerine *sěz olıgayıp kitkensěz* demek vb. 2. İnsanların çeşitli özelliklerini bildiren örtmeceler: *Yomşak baş(lı)* (ahmak, cahil), *tübesě karaboday salamı bėlen yabılğan* (ağız açık, söz tutamayan) vb. 3. İnsanlar arasındaki münasebetleri gösteren örtmeceler: *tufragı ciñěl bulsın* (ölen kişi için bir dilek belirtir). 4. İnsanlar tarafından yapılan eylemleri bildirmek için kullanılır: *Çalbar kis-* (oğlan çocuğunu sünnet etmek) vb. 5. Hastalıkları bildiren örtmeceler.” (2013: 124-125).

Bu çalışmalarda yapılan tasnifler de dikkate alınarak çalışmamızda 1977, 1979 ve 1981 yıllarında üç cilt halinde yayımlanmış *Tatar Tělěñěñ Añlatmalı Süzlěğě*, 2005 yılında yayımlanmış olan *Tatar Tělěñěñ Añlatmalı Süzlěğě* ve 2015, 2016, 2017 yıllarında üç cilt halinde yayımlanan, henüz tamamlanmamış olan *Tatar Tělěñěñ Añlatmalı Süzlěğě* adlı eserlerde *evf.* kısaltması ile kaydedilen örtmece kelimeler kullanım alanlarına göre tasnif edilecektir. İncelemelerde 2005 yılında yayımlanmış olan *Tatar Tělěñěñ Añlatmalı Süzlěğě* adlı çalışma esas alınacak, bu çalışmadaki kelime ve ifadeler diğer sözlüklerden taranarak tespit edilen örtmecelerle desteklenecektir. Bahsi geçen çalışmalarda *örtmece* olarak kaydedilen maddeler şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Korku ve İnanışlardan Kaynaklanan Örtmeceler

1.1. Korkulan Hayvanlar ve Hayvan İsimlerindeki Yasaklamalar

Kazan-Tatar Türkçesinde adı anıldığında üreyip çoğalmasından ya da zarar vermesinden korkulan, adının anılması hoş karşılanmayan hayvanlar örtmeceler yoluyla dile getirilmiştir. Yılan kelimesini dile getirmekten kaçınan Tatar halkı bu kelimeyi ve kelimenin taşıdığı anlamları ilk anlamı “kayış, kırbaç” olan *kamçı* ile ifade etmeyi tercih etmiştir (TTAS, 2005: 228). “Bu terim eski bir Tatar atasözünde de yaşamaktadır: *Yılan diseñ yılata, kamçı diseñ tik yata!*” (Ehmetcanov, 2014: 35)

İsmi telaffuz edildiğinde çoğalacağına ve geleceğine inanılan *kandala* ‘tahtakurusu’ yerine *kibek* kelimesi kullanılmaktadır. “*kibek i. 1. Başaklı tahılları ve bazı ekinleri dövdüğünde, temizlediğinde ortaya çıkan artıklar. 2. ağ. k. kavık. 3. evf. kandala.*” (TTAS, 2005: 249). *Kandala* kelimesi ise sözlükte “1. İnsan kamı ile beslenen parazit böcek. 2. Sudaki ya da ormandaki parazit böcek.” (TTAS, 2005: 40) anlamlarıyla kayıtlıdır. Tahtakurusu anlamındaki *kandala* yerine *kibek* kullanılarak tahtakurusunun tiksindirici ya da ürkütücü anlamı örtülmeye çalışılmıştır. Bulatova (2014: 30), adı geçen böceğin *kibek* diye adlandırıldığında azaldığına ve bittiğine dair bir halk inanışının olduğunu ifade etmektedir. Akpınar’a göre (1985: 21) bu küçük kapı yoldaşlarının bizden uzak durması istendiğinden tahtakurusu, bit vb. minik ama rahatsız edici bu hayvanların adları başka kelimelerle dile getirilir.

Kazan-Tatar Türkçesinde fare, sıçan ise *iden astı koşı (halkı)* (TTAS, 2005: 173) ifadesi ile anlatılmaktadır. Korkulan hayvanı *iden astı koşı (halkı)* ‘bodrum katta yaşayan’ ifadesi ile anlatmak yaşanan tedirginlik ve korkuyu hafifletmektedir.

Duñız ‘domuz’ kelimesi ise bu kelime için kabul gören yasaklama sebebiyle *katı borın* (TTAS, 2017: 178) ifadesi ile anlatılmıştır. Bu yasaklamanın bahsi geçen hayvandan korkulması veya tiksiniilmesi sebebiyle ortaya çıktığı bilinmektedir.

1.2. Kötü Hastalıklar için Kullanılan Örtmeceler

Salgın hastalıklar, bulaşmasından ve yayılmasından korkulan şeylerdir. Hastalığın gelmesinden korkulduğu için ismi telaffuz edilmez ve bu tür hastalıklar başka isimlerle ifade edilir. Kazan-Tatar Türkçesinde “misafir” anlamına gelen *kunak* kelimesi ağızlarda örtmece olarak salgın hastalık için de kullanılmıştır (TTAS, 2005: 295).

Tatar Türkçesinde kullanılan *iskë çabata* ifadesi gelenekleri yansıtan ifadelerden biridir. Adı anıldığında geleceği düşünülen şeyleri, hastalıkları vb. söylememek için kullanılan, hem doğaüstü varlıkları hem de sıtmayı karşılayan *iskë çabata* ifadesinin anlamı ‘eski çarık’tır. Korku hissi kaynaklı bir örtmece olan bu ifade, “1. Sıtma. 2. mit. cin, peri.” (TTAS, 2005: 196) anlamlarını karşılamaktadır. “Eskiden yüzünü görmek istemedikleri kişi gittiği zaman arkasından ‘*artıñnan iskë çabata*’ derler imiş. Yeniden gelmemesi için bu kişinin arkasından kül doldurdukları eski çarığı çıkarıp atma geleneği de varmış. Halk sıtma gibi azap veren bir hastalığı *iskë çabata çirë* ‘iskë çabata hastalığı’ diye adlandırmış. Sıtma tutmasına *çërëk çabata kağıluv* ‘bozuk, yıpranmış çarık değmek’ demişler. Nekiy İsenbet, kötü ruhların halk arasındaki adının *iskë çabata* olduğunu ifade eder: ‘Cin, peri gibi kötü ruhlar çeşitli suretlere bürünüp insanların konuşmalarını dinlerler, eğer kendileri ile ilgili konuşulduğunu bilirlerse bizi gördü deyip güçlenirler, bu yüzden onları sakinleştirmek, usandırmak için kötü bir isimle anmak gerek, bu şekilde onlar utanıp insanı bırakıp giderler imiş...’ ” (Timërgalin, 2011: 18-19). İstenmeyen kişinin arkasından içine kül doldurdukları eski bir çarığı atarak onu uzaklaştırmaya çalışan halkın, bu geleneği sıtma hastalığını ve doğaüstü varlıkları uzaklaştırmak için de kullandığı görülür.

Korku uyandıran bir diğer hastalık ise çibandır. Sıtma kadar çibandan da korkulduğu açıktır. *Çuvan* yani ‘çıban’ demek yerine *koribotak* ‘kuru budak’ demek hastalığın gelmesini

engelleyecektir. *Korıbotak* kelimesi “1. Çıban, ağrılı çıban. 2. Çocuksuz kişi.” (TTAS, 2005: 283) anlamlarında örtmece olarak kullanılmaktadır. Çıbanı iyileştirme, tedavi etme ile ilgili olarak Kazan-Tatar Türkçesinde “Çuvan diseñ çıgam diy, korı botak diseñ korıy.” sözü yerleşmiştir. Çıban söylenmemeli, yerine *korıbotak* denilmelidir ki çıban kuruyup bitsin.

1.3. Ölüm ile İlgili Örtmeceler

Ölüm fikri ve ölümle ilgili ifadeler her zaman söylemekten çekinilen, korkulan ifadeler olmuştur. Ölüm ile ilgili çağrışım yapan kelimeler ölümü çağırma düşüncesiyle toplumlarda genellikle doğrudan söylenmemeye çalışılmış, bu ifadeler örtmecelerle dile getirilmiştir. “Ölüm tabudur. Dolayısıyla ölümle ilgili her türlü kavram ve ifadeler de tabu sayılır. Ölüm çerçevesinde oluşan gelenekler de doğrudan ölümü hatırlattığı için bunların da dilde örtülü olarak ifade bulması sağlanmıştır.” (Osanova, 2016: 165)

Kazan-Tatar Türkçesinde mezar kazan kişiyi ifade etmek için ilk anlamı “çapa ile yeri çapalayan kişi” olan *kitmençi* söylenerek kötü çağrışımlı olan kelimenin bu çağrışımı hafifletilmiştir: “kitmençë i. 1. Çapa ile yeri çapalayan, kazan. 2. evf. esk. mezar kazan, mezarıcı.” (TTAS, 2005: 259).

Kazan-Tatar Türkçesinde “geçmek, hareket etmek, zorlukları aşmak” ve daha pek çok somut ve soyut anlamı barındıran *üt-* kelimesi “ölmek” (bkz. TTAS, 2005: 770) anlamında da kullanılarak yer değiştirmeyi, başka dünyaya geçmeyi anımsatmaktadır. Ölmek kadar öldürmek de doğrudan dile getirilemeyen ifadelerdendir. Bu ifadeyi hafifletmek amacıyla “uyutmak” anlamına gelen *yoklat-* kelimesi “zehirli bir şey yedirip içirip koklatarak ya da iğne vurarak öldürmek” (TTAS, 2016: 684) için de kullanılır. *Kirë kaytmıy torgan cirge kit-* ‘geri dönmeyecek yere gitmek’ (TTAS, 1979: 102), *tëgë dönya* ‘öbür dünya’ (TTAS, 1981: 63) ifadeleri de ölüm fikrinin tesirini hafifleterek anlatan birer kalıp ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Edebi, Nezaket, Saygı Kaynaklı Örtmeceler

2.1. Fiziksel ve Zihinsel Kusurlar ile İlgili Örtmeceler

Fiziksel ve zihinsel kusurlar ile yetersizlikler, terbiyeli ve nazik olma kaygısıyla örtmece ifadelerle dile getirilmiştir. “Hafif, kolay” vb. anlamlara gelen *ciñël* kelimesi akli yünden eksikliği dile getirmek için örtmece olarak kullanılmıştır (TTAS, 2005: 783). “Azalmak, hafiflemek” anlamlarındaki *ciñëley-* kelimesi “aklını kaybetmek, delirmek” anlamını ifade etmek için de kullanılmaktadır (TTAS, 2005: 783). Tatar Türkçesinde “yetmemek, yeterli olmamak” temel anlamlarını taşıyan *citënkëreme-* (TTAS, 2005: 781) ve *citme-* (TTAS, 2005: 783) fiillerinin “aklı kıt olmak, ahmak olmak” anlamlarını karşılamak için örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Güçlenmek, sağlıklı olmak” anlamlarındaki *tazar-* fiili örtmece olarak fiziksel bir kusur olan şişmanlığı da ifade etmiş, anlam dairesini genişletmiştir (TTAS, 2005: 507).

Korıbotak kelimesi “1. Çıban, ağrılı çıban. 2. Çocuksuz kişi.” (TTAS, 2005: 283) anlamlarındadır. Kelime hem bir hastalığı ifade etmekte hem de çocuğu olmayan kişiyi anlatarak bir kusuru örtmek için kullanılmaktadır.

2.2. Fizyolojik İhtiyaçlar ve Durumlar ile İlgili Örtmeceler

Doğal ihtiyacı giderme, gebelik, vücuttaki salgılar vb. meseleler nezaket kaygısı ile örtmecelere başvurularak anlatılabilmektedir. Kazan-Tatar Türkçesinde “ıslak, nemli” anlamındaki *yüyëş* vücuttaki salgıları ifade etmek için örtmece olarak kullanılmaktadır (TTAS, 2005: 718).

“Kurtulmak, arınmak” anlamlarındaki *buşan-* (TTAS, 2005: 99) ve “bir şeyi yapmak” anlamındaki *it-* (TTAS, 2005: 200) fiilleri doğal ihtiyacı gidermek, tuvalet ihtiyacını görmek gibi anlamları da karşılamaktadır. *Tışka çık-* (yör-) ifadesinin de tuvalet ihtiyacını karşılamak, doğal

ihtiyacı gidermek için örtmece olarak kullanıldığı görülür (TTAS, 2005: 576). Bu anlamın *tabıgıy yomış* (*hacet*) şeklinde ifade edildiği de bilinmektedir (TTAS, 1981: 10). *Pıskıt*- kelimesi “kötü koku çıkarmak, etrafı kokutmak” anlamıyla örtmece olarak kaydedilmiştir (TTAS, 1979: 564).

Tuş kelimesinin “kışın nehir ve göllerde buzun üstüne çıkan su” anlamından hareketle kullanılan *tuş çıkar*- ifadesinin yattığı yeri ıslatmayı, idrar kaçırmayı anlatmak için örtmece olarak kullanıldığı görülür (TTAS, 1981: 180).

Fizyolojik bir süreç olan gebeliği daha kibar ve üstü kapalı bir şekilde dile getirmek için *ikē canlı* ‘iki canlı, hamile, yüklü’ (TTAS, 2016: 472) ifadesinin kullanılması nezaket kaygısının bir sonucudur. *Kotıl*- kelimesinin “sağ salim çocuk doğurmak” (TTAS, 2005: 286) anlamı ile örtmece olarak kaydedildiği ve bitkilerin yavrulaması, meyve vermesi gibi durumlar için *kitēr*- (TTAS, 2005: 258) kelimesinin örtmece olarak kullanıldığı görülür.

2.3. Evlilik ve Cinsellik Konuları ile İlgili Örtmeceler

Evlilik, cinsellik vb. konular edepi olma amacıyla örtmecelerle dile getirilmiştir. “Konmak, konaklamak” anlamındaki *kun*- fiili “delikanlı ile kızın (dul erkek ile dul kadının) geceyi birlikte geçirmesi” (TTAS, 2005: 295) anlamında da kullanılarak anlam dairesini örtmece yoluyla genişletmiştir. Kazan-Tatar Türkçesinde *ügēz sözgen* ifadesi boğanın, öküzün boynuz vurması anlamının dışında, sadece “(kız için) evlenmek” örtmece anlamı ile kaydedilmiştir (TTAS, 2005: 762).

2.4. Toplum Tarafından Ayıp Sayılan, Söylenmesi Uygun Görülmeyen Durumlar ile İlgili Örtmeceler

Kazan-Tatar Türkçesinde özellikle alkollü içecekler ve alkol kullanımı ile ilgili meselelerin anlatılmasında örtmecelere başvurulduğu görülmektedir. “İçki içmek” için halk dilinde kullanılan *tot*- (TTAS, 2005: 553) kelimesi, “biraz içki içmek” anlamını karşılayan *tamak çayka*-, *tamak çılata*-(*cēbēt*-), *tamak yarığın mayla*- (TTAS, 1981: 27) ifadeleri, rakı şişesini anlatmak üzere kullanılan, esasında “küçük; bebek, çocuk” gibi anlamlara gelen *belekeç* (TTAS, 2015: 460) kelimesi ve ham maddesi arpa, buğday, çavdar vb. olan votka için kullanılan *ikmek suvı* (TTAS, 2005: 178) ifadesi bu grupta değerlendirilebilir.

Küfretme, terbiyesiz sözler söyleme durumu nezaket kaygısıyla *eytēn*- (TTAS 2005: 745) fiili ile anlatılmış, “sövgü sözü vb. terbiyesiz söz” için *kitapta yazılmayan süz* (TTAS, 2005: 258) ifadesi kullanılmıştır.

Rusçadan alıntı *yubka* kelimesi “etek” anlamına gelmektedir. Kelime “kadın” anlamını karşılamak üzere örtmece olarak kaydedilmiştir (TTAS, 2005: 717). *Yubka* kelimesinin daha çok hafifmeşrep kadını ifade ettiği bilinmektedir.

Vücudun bazı kısımlarının da doğrudan söylenmesi toplum tarafından hoş karşılanmamakta, bu ifadeler üstü kapalı bir şekilde dile getirilmektedir. “Kalça ya da mabat” için *yomşak cir* (*urın*) (TTAS, 2016: 701) ifadesinin tercih edilmesi terbiye ve nezaketin korunması çabasının bir sonucudur.

2.5. Saygıdan Kaynaklanan Örtmeceler

Saygıdan kaynaklanan örtmecelerin arasında ilk olarak aile ilişkileri ve aile bireylerinin birbirlerine hitap şekli ile ilgili örtmecelerden bahsedilebilir. “Tatar halkında, genel olarak Türk halklarında, ailede isim ile hitap etme tabu sayılmıştır. Daha çok da kadınların eşini *siņa eytem*, *atası*, *sin*, *üzē* gibi sözlerle adlandırdığı görülür.” (Kazıyhanova, 2013: 125). *Tatar Tēlēñej Añlatmalı Süzlēğē* adlı çalışmada bu konu ile ilgili olarak kadının eşine hitap kelimesi olan *minēkē* ‘benimki’ kelimesi kaydedilmiştir (TTAS, 1979: 394).

Kuran ve İncil'i ifade etmek için *kitap* (TTAS, 2005: 258) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

3. Açıkça Anlatılmak İstenmeyen veya Herkesin Bilmesinin Gerekli Olmadığı Eylemleri/ Durumları Karşılayan Örtmeceler

Kazan-Tatar Türkçesinde çocuğun ağlamak üzere olduğunu ifade etmek için *şişesi tul-* (TTAS, 2005: 682) tabiri kullanılmaktadır. Oğlan çocuğunu sünnet etmek için *çalbar kis-* (TTAS, 1981: 404) ifadesinin kullanıldığı görülür.

Hayvanın boğazını kesmenin açıkça söylenmek istenmediği ve üstü kapalı bir şekilde *kızıl kamut kiydër-* (*kiy-*) ‘kırmızı hamut tak-’ ifadesiyle karşılandığı bilinmektedir (TTAS, 1979: 213).

İlk anlamı “damlamak, damla damla akmak” olan *tam-* fiilinin “maddi yardım görmek, biraz pay almak” anlamını karşılamak üzere örtmece olarak kullanıldığı görülür (TTAS, 1981: 30).

Kazan-Tatar Türkçesinde bu ifadelerin yanında ismi ile hitap edilmek istenmeyen, adı anılmak istenmeyen kişiler ya da şeyler için kinayeli bir şekilde kullanılan, “kimileri” anlamındaki *bërevler* (*bërevlernëñ eşë bëtken*) (TTAS, 2005: 83), “şey, kişi” anlamındaki *nerse* (*tëgë nersë kolaklarını tomalıy*) (TTAS, 2005: 390) kelimeleri örtmece sözler olarak kaydedilmiştir.

Haç kelimesini ifade etmek için *tavık tepiyi* (TTAS, 2005: 505), *tavık ayagı* (TTAS, 1981: 13) ifadeleri örtmece olarak kullanılmaktadır.

Kelimenin anlamının yarattığı etkiyi hafifletmek, iyileştirmek için ilk anlamı “tükürmek” olan *tökërt-* fiilinin “aralıksız ateş etmek” ve *tökërtkëç* kelimesinin “otomatik tüfek” anlamlarında örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. (TTAS, 1981: 248)

Kazan-Tatar Türkçesinde bir geleneği anlatmak için kullanılan, temel anlamı “kurtlanmak” olan *kortla-* fiili “düğünün ikinci gününde, damadın evinde düğünde gelen hediyelere bakmak, çeyiz görmek” (TTAS, 2017: 377) anlamıyla, *kort akçası* ise “damat tarafından gelen misafirler ya da damadın akrabaları tarafından kendi hediyelerini aldıktan sonra buna karşılık olarak tabağa ya da tepsiye bırakılan para” anlamıyla örtmece olarak kaydedilmiştir (TTAS, 2017: 376).

4. Canlı veya Cansız Varlıkların Bazı Sıfatlarını Anlatmak İçin Kullanılan Örtmeceler

Kazan-Tatar Türkçesinde “çok güvenilir olmayan kişi; serseri” anlamını karşılamak üzere *yüyëş ayak* (TTAS, 2005: 719) ifadesinin örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. “Büyük karınlı, şişman” gibi anlamlarla ifade edilebilecek *yuvan korsak*, Kazan-Tatar Türkçesinde “zengin, burjuva” anlamını ifade etmek üzere örtmece olarak kaydedilmiştir (TTAS, 2005: 717); “yuvan korsak: burjuva, zengin şişko.” (Öner, 2015: 595).

Bir işin zorluğunu, karışıklığını belirtmek için *taşayak munçalası* ifadesi örtmece olarak kullanılmaktadır. “Bu ifade Kazan’da, Taşayak’ta eski organları söküp yeniden işleme geleneğinin yaygın olduğu eski bir dönemden kalmıştır.” (TTAS, 1981: 57). *Munçala* kelimesi ise “ağaç kabuğunu suda bekleterek elde edilen uzun lifler ve yıkanmak ya da bir şeyler yıkamak için kullanılan bu liflere benzer şeyler” anlamlarını karşılamaktadır (TTAS, 1979: 411).

Sonuç

Çalışmamızda Kazan-Tatar Türkçesi söz varlığı ile ilgili olarak hazırlanan 1977, 1979 ve 1981 yıllarında üç cilt halinde yayımlanmış *Tatar Tëlnëñ Añlatmalı Süzlëgë*, 2005 yılında yayımlanmış olan *Tatar Tëlnëñ Añlatmalı Süzlëgë* ve 2015, 2016, 2017 yıllarında üç cilt halinde yayımlanan, henüz tamamlanmamış olan *Tatar Tëlnëñ Añlatmalı Süzlëgë* adlı eserlerde ‘örtmece (*ëvǧëmizm*) söz’ olarak kaydedilmiş kelime ve ifadeler kullanım alanlarına göre tasnif edilerek incelenmiştir. Çalışmaya konu olan kelimeler “1. Korku ve İnanişlerden Kaynaklanan Örtmeceler.

2. Edep, Nezaket, Saygı Kaynaklı Örtmeceler. 3. Açıkça Anlatılmak İstenmeyen veya Herkesin Bilmesinin Gerekli Olmadığı Eylemleri/ Durumları Karşıllayan Örtmeceler. 4. Canlı veya Cansız Varlıkların Bazı Sıfatlarını Anlatmak İçin Kullanılan Örtmeceler” ana başlıkları altında değerlendirilmiştir. Çalışmada incelenen 57 örtmece kelime ve ifadenin 12’si korku ve inanışlardan kaynaklı örtmeceler, 30’u edep ve nezaket kaynaklı örtmeceler, 12’si açıkça anlatılmak istenmeyen ve herkesin bilmesinin gerekli olmadığı durumları karşılayan örtmeceler, 3’ü canlı veya cansız varlıkların sıfatlarını anlatan örtmecelerdir.

Tespit edilen kelime ve ifadelerin büyük bir kısmının fizyolojik ihtiyaçlar, vücudun söylenmemesi gereken bazı kısımları, evlilik, cinsellik ile ilgili ifadeler, tiksilen şeyler, açıkça dile getirilemeyecek fiziksel ve zihinsel kusurlar vb. ile ilgili terbiyeli olma ve nezaket kaygısı ile kullanılan örtmeceler olduğu görülür. Kelime ve ifadelerin diğer kısmının ise korku ve inanç kaynaklı olarak ölüm, korkulan hayvanlar, kötü hastalıklar gibi alanlarda ve açıkça anlatılmak istenmeyen, herkesin bilmesinin gerekli olmadığı konularda toplandığı söylenebilir. *Tatar Têlênêj Leksikologiyesi* adlı çalışmada Kazan-Tatar Türkçesinde inanç ve korku kaynaklı örtmecelerin karşısında terbiye ve nezaket amaçlı kullanımların artış gösterdiği belirtilmiştir. Çalışmamızda tespit edilen edep ve nezaket kaynaklı örtmecelerin sayısının diğer örtmecelere göre fazla oluşu bu durumu desteklemektedir. Yaşayışın, kültürün, inanışların, bakış açılarının değişmesine bağlı olarak dilde meydana gelen değişimler düşünüldüğünde nazik ve terbiyeli olma kaygısı ile ortaya çıkan örtmecelerin artıyor olması doğal karşılanabilir. İnanışlara, korkulara bağlı tabuların ve bu tabuları dile getirmemek üzere ortaya çıkan örtmecelerin yaşam tarzının değişmesi ile birlikte azalmaya, unutulmaya başlandığı düşünülebilir.

Çalışmada değerlendirilen kelime ve ifadelerin dışında Kazan-Tatar Türkçesinde pek çok örtmece kelime ve ifadenin var olduğu şüphesizdir. Bu kelime ve ifadelerin tespiti dildeki söz varlığının ve kültürün geleceğe aktarılabilmesi bakımından önemlidir. Kazan-Tatar Türkçesinin diğer yazılı kaynaklarında ya da sözlü dilde bulunan kelimelerin de tespit edilip değerlendirilmesi söz varlığı incelemelerine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2013). *Dil biliminin esasları*. (Akt.) Murat Ceritoğlu, Ankara: TDK Yayınları.
- Akpınar, T. (1985). “Dünyada ve Türklerde ağza alınması yasak (tabu) kelimeler.” *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1985*, (Ed.) İ. Gündag Kayaoğlu, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları: 13-27.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil- ana çizgileriyle dilbilim*. Cilt III, Ankara: TDK Yayınları.
- Arslan Erol, H. (2002). “Tabu (taboo) ve kelimelerin anlam alanlarına etkisi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten II*: 35-56.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. London.
- Bulatova, E. K. (2014). “Tatar têlênde êvfêmizmnarnıñ kullanılışı”, *Fenniy Tatarstan*, 2: 30-32.
- Çelik, C. (2011). *Türkiye Türkçesinde örtmece ve tabu kelimeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Gazi Mağusa.
- Demirci, K. (2008). “Örtmece (euphemism) kavramı üzerine”, *Milli Folklor* 77: 21-34.
- Ehmetcanov, M. (2014). “Mifologik ısanuvlarıbıznnıñ bügengê Tatar medeniyetêndegê êzlerê.” *Tügerek Uyın-Tatar Halık İcatın Yaktırtuvçı Meglümäti- Populyar Almanah* 3: 35-37.

- Freud, S. (2015). *Totem ve tabu*. (Çev.) Cenap Karakaya, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Guiraud, P. (2006). *Anlambilim la semantique*. (Çev.) Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güngör, A. (2006). "Tabu-örtmece (euphemism) sözler üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29: 69-93.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam bilimi ve iletişim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kazıyhanova, A. T. (2013). "Tatar tëlñde ėvfēmizmnarnı semantik yaktan öyrenüv", «Zankievskiye Çteniya»: *Materialı Vserossiyskoy s Mejdunarodnım Uçastiyem Nauçno-praktičeskoj Konferentsii*. Tobolsk.
- Ospanova, G. (2016). "Kazak Türkçesinde ölümle ilgili tabu sözler ve örtmece kullanımı", *Milli Folklor*, 109: 162-172.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Safiullina, F. S. (1999). *Tatar tëlññ leksikologiyesi, yugarı ukuv yortı studentları öçñ*, Kazan.
- Tagirova, F. İ. ve Gaffarova, F. F. (2016). *Lingvistik terminnarnıñ Rusça-Tatarça añlatmalı süzlğğ*. Kazan.
- Timërgalin, A. (2011). "Çabataga medhiye ve mersiye", *Tügerek Uyın-Tatar Hälük İcatın Yaktırtuvçı Meglümäti- Populyar Almanah 1*: 16-20.
- Toklu, M. O. (2007). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TTAS (I-2015, II-2016, III-2017). *Tatar tëlññ añlatmalı süzlğğ*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- TTAS (2005). *Tatar tëlññ añlatmalı süzlğğ*. (Red.) F. E. Ganiyev, Kazan: Matbugat Yortı Neşriyatı.
- TTAS (I-1977, II-1979, III-1981). *Tatar tëlññ añlatmalı süzlğğ*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Üstüner, A. (2009). "Örtmece sözlerle ilgili terimler", *Turkish Studies*, 4/8: 166-176.
- Zekiye, M.Z., Galiullina, G.R. vd. (2015). *Tatar leksikologiyesi*. Tom I, Kazan.

Kısaltmalar

ağ.	ağız
bkz.	bakınız
esk.	eskimiş
evf.	ėvfēmizm (örtmece)
i.	isim
k.	karşılaştırınız
mit.	mitoloji